

Analytical Review and Introduction of the Islamic Manuscripts of Austrian National Library: Case Study of Qur'anic Manuscripts in Franz Loibl's Collection

Ali Sadeghzadeh Vayqan

Ph.D in Information Science and Knowledge Studies, Research Expert, National Library and Archives of I.R. Tehran, Iran. E-mail: sadeghzadeh3832@yahoo.com

Abstract

Objective: Study of the Qur'anic manuscripts of Franz Loibl's collection donated to Austrian National Library and delineating their most outstanding codicology components.

Research Methods/Approach: It has been done by a survey method and with a descriptive and analytical approach. In this research, from among Franz Loibl's donated collection to Austrian National Library, 73 manuscripts in general, and 17 Qur'anic manuscripts (23% of all) in detail, whose process of registration, pest control, restoration, and maintenance has been completed, were examined.

Findings and Conclusions: With 3762 Islamic manuscripts, Austria ranks 8th in European Union and 43rd in the World. From the 73 titles of the Islamic manuscripts of Loibl's collection, in order of frequency, 29 titles are on the subject of religion (Islam), 29 titles are on the subject of literature, 10 are on the subject of humanities, three are on the subject of religion (Christianity) and two are on the subject of practical and technical sciences. Qur'an, with 17 titles/copies (23.28%) comprises the largest share in Loibl's collection. Of the 17 Qur'ans studied, 13 are complete copies, and 4 copies are only a part (*juz'*) of the Qur'an. There are also three complete Qur'ans with Persian translation. The book design's style/school of 8 copies is Ottomanic, 6 copies Kashmiri, 2 transoxanian, and 1 Timurid. The text of all the Qur'an copies is written in Naskh script. The transcribing situation of 50 percent is distinct due to having a colophon. Most of the Qur'an copies were transcribed in Ottoman, Afghanistan and probably in Bukhara in the 13th/18th century. All Qur'an copies are illuminated, in which various types of adornments are used. More than 50 percent of the copies of the Qur'an have margins. About 50 percent have endowment, possession and family notes. Farangī and Bukhārā'ī paper sheets are ranked as first and second. The layout of 7 copies (41%) is 15 lines. Most of the damage is due to frequent use and water damage. All the covers are illuminated and most of them are medium octavo and royal octavo in book size. In general, 49 titles (67 percent) of the Loibl's collection have ornaments, miniatures, images, and numerous art adornments.

Identifying the Qur'anic Manuscripts aboard is helpful in developing codicology discourses. Compiling developed and detailed standardized structured catalogs, especially for Qur'anic manuscripts by Iranian expert catalogers and translating these manuscripts, as a rich Iranian and Islamic identity and civilization, into the language of the countries holding their ownership would result in promotion and development of Islamic-Iranian studies and prompt a multidimensional cultural, artistic, and civilizational diplomacy.

Keywords: Islamic manuscripts, Austrian National Library, codicology, the Qur'an, Franz Loibl

Publisher: Organization of Libraries, Musums and Documents Center of Astan Quds Razavi

Manuscripts Journal of Research Studies, 2022, Vol. 1, No.1, pp. 49-72.

Received: 30/05/2022 - Accepted: 20/08/2022

بررسی تحلیلی و معرفی نسخه‌های خطی اسلامی کتابخانه ملی اتریش: مطالعه موردی قرآن‌های خطی مجموعه لوی بل

علی صادقزاده وایقان

دانش‌آموخته دکتری علم اطلاعات و دانش‌شناسی، کارشناس مسئول پژوهش سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، تهران، ایران.
رایانامه: sadeghzadeh3832@yahoo.com

چکیده

هدف: بررسی قرآن‌های خطی مجموعه اهدایی لوی بل به کتابخانه ملی اتریش و تبیین شاخص‌ترین و برجسته‌ترین مؤلفه‌های نسخه‌شناسی آن است.

روش/رویکرد پژوهش: به روش پیمایشی و با رویکرد توصیفی و تحلیلی انجام شده است. در این پژوهش ۷۳ عنوان به طور کلی و ۱۷ قرآن خطی (۲۳ درصد جامعه) به صورت تفصیلی از مجموعه اهدایی لوی بل به کتابخانه ملی اتریش که فرآیند ثبت، آفت‌زدایی، مرمت و نگهداری آن‌ها به اتمام رسیده، بررسی شده است.

یافته‌ها و نتایج: اتریش با ۳۷۶۲ نسخه خطی اسلامی، رتبه ۸ در اتحادیه اروپا و ۴۳ در جهان را دارد. از ۷۳ عنوان نسخه خطی اسلامی مجموعه لوی بل، به ترتیب فراوانی، ۲۹ عنوان در موضوع دین (اسلام)، ۲۹ عنوان در موضوع ادبی، ۱۰ عنوان در موضوع علوم انسانی، سه عنوان در موضوع دین (مسیحیت) و دو عنوان در موضوع علوم عملی و فنی است. قرآن با ۱۷ عنوان/نسخه (۲۳/۲۸ درصد) بیشترین سهم در مجموعه لوی بل را به خود اختصاص داده است. از ۱۷ قرآن مورد مطالعه، تعداد ۱۳ نسخه کامل و ۴ نسخه فقط یک جزء از قرآن است. همچنین سه قرآن کامل، همراه با ترجمه فارسی است. سبک/مکتب کتاب‌آرایی ۸ نسخه عثمانی، ۶ نسخه کشمیری، ۲ نسخه ماوراءالنهری و ۱ نسخه تیموری است. متن همه قرآن‌ها به خط نسخ کتابت شده است. وضعیت استنساخ ۵۰ درصد به دلیل داشتن انجامه مشخص است. بیشتر قرآن‌ها در عثمانی، افغانستان و احتمالاً در بخارا در قرن ۱۳ق. کتابت شده‌اند. تمامی قرآن‌ها مذهب بوده و از انواع آرایه‌ها استفاده شده است. بیش از ۵۰ درصد قرآن‌ها حواشی دارند. حدود ۵۰ درصد دارای یادداشت‌های وقف، تملک و خانوادگی هستند. کاغذهای فرنگی و بخارایی رتبه اول و دوم را دارند. صفحه‌آرایی ۷ نسخه (۴۱ درصد) ۱۵ سطری است. بیشتر آسیب‌ها در اثر استفاده مکرر و آب‌افتادگی است. همه جلدها مذهب و قطع بیشتر آن‌ها رقعی و وزیری بزرگ است. به طور کلی تعداد ۴۹ عنوان (۶۷ درصد) از مجموعه لوی بل دارای تزئینات، مینیاتور، تصویر و آرایه‌های هنری متعددی هستند. شناسایی قرآن‌های خطی خارج از کشور در تکامل مباحث نسخه‌شناسی مؤثر است. تدوین فهرست‌های توصیفی مفصل و ساختاریافته استاندارد، به ویژه برای قرآن‌های خطی توسط فهرست‌نگاران خبره ایرانی و ترجمه آن‌ها به زبان‌های کشورهای دارنده این نسخه‌ها، به عنوان هویت و تمدن غنی ایرانی و اسلامی به ترویج و توسعه اسلام‌شناسی و ایران‌شناسی می‌انجامد و دیپلماسی چند بعدی فرهنگی، علمی، هنری و تمدنی را رقم می‌زند.

کلیدواژه‌ها: نسخه‌های خطی اسلامی، کتابخانه ملی اتریش، نسخه‌شناسی، قرآن، لوی بل

ناشر: سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی

پژوهشنامه مطالعات نسخ خطی، ۱۴۰۱، دوره ۱، شماره ۱، صص. ۴۹-۷۲.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۳/۹ - تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۵/۲۹

مقدمه

سهمی که نسخه‌های خطی در تحول دانش بشر و ارتقای سطح فرهنگی و روابط اجتماعی داشته‌اند، خوشبختانه روزبه‌روز بیشتر مشخص شده و در تمامی عرصه‌های علمی دنیا به نسخه‌های خطی به دیده احترام و ارزش کاربردی، و رای ارزش مادی و موزه‌ای نگاه می‌شود (آصف‌آگاه، ۱۳۸۷). به عبارتی «هر نسخه خطی، جهانی از علم و هنر است که در گوشه‌ای آرمیده است»؛ به ویژه نسخه‌های خطی اسلامی که کارنامه فعالیت‌های اسلامی و نوابغ فکری عالم اسلام و یادگارنامه مسلمانان جهان است و فرهنگ و تمدن مسلمانان در این آثار نهفته است (مطلبی‌کاشانی، ۱۳۷۹). نسخه‌های خطی اسلامی منابع اصلی و معتبر فرهنگ و تمدن اسلامی و تاریخ علم در اسلام شمرده می‌شوند و به اعتقاد «فدایی» (۱۳۸۶) به عنوان میراث تمدنی و فرهنگی نشان می‌دهند که در گذشته، مسلمانان بیشتر از پیروان ادیان در حوزه‌های مختلف علم، جایگاه علمی داشتند.

به طور کلی، میراث مکتوب بشری، به ویژه نسخه‌های خطی، از سه بُعد برای تمامی کشورها اهمیت دارد: یکی از این ابعاد، بعد فرهنگی است که در نسخه‌های خطی نمود و مشتاقان فراوان دارد (آصف‌آگاه، ۱۳۸۳). بعد دوم، جنبه و محتوای علمی نسخه‌های خطی است و بعد سوم، جنبه هنری آن است که بیشترین سهم را در تعامل و گفتگوی ملت‌ها دارد که در مجموع، سهم افتخارهای فرهنگی، علمی و هنری ملل و اقوام را از دستبرد بیگانگان و اختلاس دیگران مصون نگه داشته است (اصفیایی، ۱۳۸۰، ص. ۱۴). در نسخه‌های خطی، علاوه بر هنرهای کاغذسازی، وراقی، صحافی و کتاب‌سازی؛ زیباترین هنرهای خلق شده توسط فکر، ذهن و دستان هنرمندان یعنی خط، تشعیر، تذهیب، ترصیع، تصویر (نقاشی و مینیاتور) و تجلید هویداست که تذهیب از مهمترین آن‌هاست. در هر یک از سبک‌های نسخه‌نویسی و کتاب‌آرایی، تذهیب‌های خاصی وجود دارد که به عنوان مکتب هر دوره یا منطقه خاص، جلوه هنری ویژه‌ای دارند. بنابراین، نسخه‌های خطی علاوه بر منبع مهم اطلاعاتی و پژوهشی، یکی از اشیاء و آثار نفیس حفظ و عرضه شده در موزه‌ها، گالری‌ها و گنجینه‌های خصوصی و ملی کشورهای مختلف هستند که سیاحان زیادی را از نقاط مختلف جهان، به تکاپو کشانده است (یادداشت ماه، ۱۳۷۷). بدین ترتیب، نسخه‌های خطی از جمله قرآن‌های خطی بستر مناسبی برای پیشرفت، رشد و شکوفایی هنرهای مربوط به نسخه‌شناسی و کتاب‌آرایی شده است (غفوری‌فر و شمیلی، ۱۳۹۵، ص. ۲۴).

هنر کتابت قرآن، با ظهور کلام وحی در قرون اولیه هجری قمری آغاز شد. علت اهمیت و توجه به مصاحف، مفاهیم و مضامین و قداست آن است که بسیاری از هنرمندان را مجذوب خود کرده و سبب آفرینش آثار هنری گردیده است. در این میان هنر تذهیب به بهترین و زیباترین وجه در مصاحف، به ویژه تذهیب

صفحه‌های افتتاح (حمد و گاهی آیه‌های اولیه سوره بقره)، صفحه‌های میانی (آغاز جزءها)، صفحه/صفحه‌های فهرست و یا صفحه‌های پایانی (سوره‌های ناس و ...) نمود پیدا کرده است (غفوری‌فر، محمدزاده و شمیلی، ۱۳۹۵، ص. ۴). بنابراین، کتاب‌آرایی قرآن‌های خطی از جمله: خوشنویسی، تذهیب، کاغذسازی، جلدسازی و ... چه از لحاظ زیباشناختی و ساختارگرایی و چه از منظر کیفیت و ... پیشرفت کرده و به اوج شکوفایی رسیده است. اما آنچه در کتابت قرآن و قرآن‌آرایی اهمیت بسزایی دارد، دو عنصر اساسی خوشنویسی و هنر تذهیب است (غفوری‌فر و شمیلی، ۱۳۹۷).

شریف‌ترین هنر بصری در جهان اسلام، خوشنویسی است و هیچ هنری در پرورش ذوق هنری مسلمانان به اندازه خوشنویسی مؤثر نبوده است. از زمان نزول وحی تا به امروز، قرآن کریم از جهات مختلفی از جمله نگارش و کتابت مورد توجه قرار گرفته است. خوشنویسی را می‌توان از بخش‌های اعظم پیکره فرهنگ و هنر اسلامی دانست که تا به امروز نیز این هنر شریف و مقدس حامل رسالت خود است (شایسته‌فر، ۱۳۸۹، ص. ۱۷). پس از خوشنویسی، تذهیب یکی از هنرهایی است که در پیوند با قرآن شکل گرفته و دارای بیشترین ارتباط با کلام الله مجید است. می‌توان اذعان داشت که تذهیب همزمان با نوشتن قرآن در هنر ایران رواج داشته است، هرچند در آغاز بسیار ابتدایی بوده است. تذهیب در قرآن بیشتر در آستردرقه، شناسنامه، صفحه بسم‌الله، صفحه فهرست و بخش‌هایی از سوره حمد به کار می‌رفت و در باقی صفحه‌ها در حاشیه صفحه‌ها کار می‌شده و هیچ‌گاه هنر مستقلی نبوده است، بلکه کامل‌کننده و به عنوان تزئین خط به کار می‌رفته است (زکی، ۱۳۶۳، در: غفوری‌فر و شمیلی، ۱۳۹۷، ص. ۹).

در صفحات اولیه قرآن‌های سده ۵ ق.م. که صفحه‌آرایی عمودی دارد، نقوش هندسی خاصی به چشم می‌خورد (فراست، ۱۳۸۶، ص ۱۰؛ نقل در: شایسته‌فر، ۱۳۸۸، ص. ۱۰۳-۱۰۴). طلا نخستین عنصر در تزئینات بود. بعد از افت و خیز کوتاهی، یعنی در نیمه سده ۴ ق.م. در شرق، آبی هم بر سبز و هم بر سرخ پیشی گرفت و خیلی زود به مرتبه‌ای هم‌تراز طلا رسید، در حالی که در غرب، طلا رتبه نخست خود را حفظ کرد و آبی در مرتبه دوم ماند (لینگز، ۱۳۷۷، ص. ۲؛ نقل در شایسته‌فر، ۱۳۸۸، ص. ۱۰۴). نمونه‌ای از این قرآن‌ها، قرآنی با کتابت و تذهیب ابن بواب متعلق به سده ۴ ق.م. است که از نظر بیان گرافیکی بی‌نظیر است (شایسته‌فر، ۱۳۸۸، ص. ۱۰۹). بنابراین هنر تذهیب در نسخه‌های خطی قرآن، رشدی محدودتر از خط داشت؛ زیرا نگارش متن قرآن مستقیماً آن را طلب نمی‌کرد. به علاوه، ترس از عدم جواز دخول هر چیز زایدی به متن قرآن، تذهیب را محل تأمل قرار می‌داد. قرآن‌هایی که تا سده دهم قمری کتابت شده‌اند دارای تذهیب‌های بسیار ساده و مختصر بوده و رنگ حاکم بر آن‌ها معمولاً طلائی است (شایسته‌فر، ۱۳۸۹، ص. ۱۷). به نظر نگارنده، قطعاً یافته‌های شایسته‌فر (۱۳۸۹) درباره تمام قرآن‌ها صدق نمی‌کند، اما در مجموع آنچه

طبق نظر و یافته‌های شایسته‌فر (۱۳۸۹، ص. ۲۱) مهم است علاقه به کتابت قرآن و آراستن آن، بسیاری از هنرمندان زمان‌های مختلف را به سوی تهیه نسخه‌های ارزشمند خطی قرآن سوق داده است.

امروزه آثار بسیار ارزشمند و درخور توجه نسخه‌های خطی اسلامی که قرآن‌های خطی نفیسی نیز در بین آن‌ها گزارش شده است، در بسیاری از کشورهای اروپایی از جمله اتریش نگهداری می‌شود. بیشترین نسخه‌های خطی اتریش در «کتابخانه ملی اتریش»^۱ نگهداری می‌شود. «کتابخانه ملی اتریش» در قصر زیبای هافبورگ^۲ در شهر وین^۳ واقع شده و به «کتابخانه سلطنتی اتریش» نیز معروف است. این کتابخانه یکی از ۲۵ کتابخانه زیبای جهان است^۴ که علاوه بر ارائه کتاب‌های متنوع و ایجاد محیطی آرام و ساکت برای مطالعه، معماری زیبایی دارد (بیداری، ۱۳۹۶). این کتابخانه، بزرگترین کتابخانه اتریش بوده و بیش از ۱۲ میلیون سند در مجموعه‌های مختلف آن جای گرفته است. مجموعه کتابخانه شامل چهار موزه و همچنین مجموعه‌ها و آرشیوهای متعددی است. از جمله، مجموعه‌های مهم این کتابخانه می‌توان به مجموعه نسخه‌های خطی و کتاب‌های کمیاب، مجموعه نقشه و موزه کره‌های جغرافیایی، مجموعه و موزه پاپیروس و مجموعه موسیقی اشاره کرد. موجودی مجموعه نسخه‌های خطی و کتاب‌های کمیاب از قرن چهارم میلادی تا امروز را دربرمی‌گیرد. این مجموعه، نسخه‌های کهن و قرون وسطی و مدرن - تقریباً از تمامی فرهنگ‌ها - را در خود جای داده است. اقلام قابل توجه این مجموعه عبارتند از نقوش وینی که با توجه به اهمیت و ارزش برجسته جهانی آن در برنامه حافظه جهانی یونسکو در سال ۱۹۹۷ م. ثبت شده است. یکی از مجموعه نسخه‌های خطی اسلامی که بعد از تدوین کتاب «فهرست دست‌نویس‌های فارسی در کتابخانه ملی اتریش و آرشیو دولتی اتریش در وین» توسط ایرج افشار به موجودی نسخه‌های خطی و کتاب‌های کمیاب کتابخانه ملی اتریش اضافه شده، مجموعه فرانتس لوی بل^۵ است. بخشی از این مجموعه که شامل نسخه‌های خطی نفیس قرآن

1. Austrian National Library

2. Hofburg

3. Wien

۴. سایر کتابخانه‌های زیبای جهان عبارتند از: (۱) کتابخانه ملی هلند، (۲) کتابخانه سلطنتی ریو د ژانیرو، در برزیل، (۳) کتابخانه جرج پیبادی بالتیمور، در مریلند آمریکا، (۴) کتابخانه بایلیوتکا خوانینا، در کویمبرا پرتغال، (۵) کتابخانه ادمونت، در ادمونت اتریش، (۶) کتابخانه علمی اوبرلاساتشه، در گرلیتز آلمان، (۷) کتابخانه عمومی سین سیناتی، در اوهایو آمریکا، (۸) کتابخانه کالج ترینیتی، در دوبلین ایرلند، (۹) کتابخانه کنگره، در واشنگتن دی سی آمریکا، (۱۰) کتابخانه کتب و مقاله‌های کمیاب Beinecke دانشگاه یل/ ییل، در ایالت کنکتیکوت آمریکا، (۱۱) کتابخانه مازارین، در پاریس فرانسه، (۱۲) کتابخانه ملی فرانسه [ساختمان قدیمی]، در پاریس فرانسه، (۱۳) کتابخانه سنت ژنویو، در پاریس فرانسه، (۱۴) کتابخانه عمومی نیویورک، در آمریکا، (۱۵) کتابخانه ونسلا، در ونسلا نروژ، (۱۶) کتابخانه ملی پراگ، در پراگ جمهوری چک، (۱۷) موزه/ کتابخانه یادبود شیبا ریوتارو در هیگاشیوساکا، در ژاپن، (۱۸) کتابخانه جامع شاروشیاتاک، که از بازسازی کلیسا درست شده، در شاروشیاتاک مجارستان، (۱۹) کتابخانه آیوا، در آیوا آمریکا، (۲۰) کتابخانه کالج سنت‌جان، در کمبریج انگلستان، (۲۱) کتابخانه دانشگاه فنی Gheorghe Asachi، در رومانی، (۲۲) کتابخانه شهر، در اشتوتگارت آلمان، (۲۳) کتابخانه ملی چین، در پکن، (۲۴) کتابخانه واکر- میناپلیس، در مینه‌سوتا آمریکا (بیداری، ۱۳۹۶).

5. Franz Loibl

است توسط نگارنده، محمد حسن زاده و عیسی متقی زاده با عنوان «فهرست نسخه‌های خطی ایرانی و اسلامی کتابخانه ملی اتریش (مجموعه لوی بل: جلد اول)» معرفی شده است.

بیان مسئله

بر پایه گزارش‌های پژوهشی منتشر شده، در کل کتابخانه‌های تراثی (دارای نسخه‌های خطی) جهان، حدود پنج میلیون نسخه خطی اسلامی وجود دارد. این نسخه‌ها به لحاظ کثرت زبانی، به ترتیب شامل: دست‌نویس‌های زبان عربی (حدود ۶۰ درصد)، زبان فارسی (حدود ۲۰ درصد)، زبان ترکی (حدود ۵ درصد) و ... است (متقی، ۱۳۹۳). البته، در تحقیق «کسای» (۱۳۸۳، ص. ۱۴۰)، حدود ۷۰ درصد به زبان عربی، ۱۸ درصد به زبان فارسی، ۱۰ درصد به زبان ترکی و ۲ درصد بقیه زبان‌ها گزارش شده است.

قرآن به لحاظ جایگاه، در مرکز فرهنگ و رأس نسخه‌های خطی اسلامی قرار دارد. هنگامی که حکومت امویان، به عنوان نخستین سلسله اسلامی در نیمه دوم قرن هفتم میلادی، در دمشق پایه‌گذاری شد؛ یک اقلیت مسلمان در گستره جغرافیایی متصرفه‌ای از حکومت بیزانس و امپراتوری ساسانی، حکمرانی می‌کردند. در طی دو قرن پس از این رویداد، قرآن از قالب و شکل ویژه‌ای برخوردار شد، یعنی در زمانی که قرآن نیز همانند کتاب‌های آسمانی دیگری مانند تورات و انجیل به جایگاه ثابتی در جهان دست یافت، طراحی و تذهیب نیز به ساختار قرآن افزوده شد (ریدل،^۱ ۱۳۹۶، ص. ۲۴۲). بنابراین، کتاب‌آرایی در قرون اولیه هجری با کتاب مقدس قرآن و کتاب‌های مذهبی و سپس علمی شروع شد و از قرن ۹ هجری به بعد، نسخه‌های ارزشمند هنری در موضوع‌های دیگر همچون ادبیات و شعر تولید شدند. شالوده کتاب‌آرایی نسخه‌های هنری بر مبنای تذهیب بوده است. پس از ظهور اسلام، تذهیب در هنر کتاب‌آرایی بعد از خوشنویسی از بیشترین استقبال برخوردار بوده و جایگاه مهمی در هنرهای تجسمی به دست آورده است. هنر کتاب‌آرایی و تذهیب زمانی که در خدمت آثار مقدس همچون نسخه‌های قرآنی و آثار ادبی فاخر همانند دیوان‌های شاعران قرار می‌گیرد، نه تنها کارکرد تزئینی خود را حفظ می‌کند بلکه در نوع خود هنر متعالی شمرده می‌شود (عظیمی، ۱۴۰۰، ص. ۲۰۸).

با این اوصاف هدف اصلی این پژوهش بررسی قرآن‌های خطی مجموعه لوی بل کتابخانه ملی اتریش و تبیین شاخص‌ترین و برجسته‌ترین مؤلفه‌های نسخه‌شناسی آن است که با پاسخ به سؤالات زیر محقق شده است:

۱. نسخه‌های خطی اسلامی اتریش از نظر کمی چه جایگاهی در جهان دارند؟

۲. پراکندگی موضوعی نسخه‌های خطی مجموعه لوی‌بل چیست؟
۳. اطلاعات کلی و وضعیت استنساخ قرآن‌های خطی مجموعه لوی‌بل چیست؟
۴. نسخه‌های قرآنی مجموعه لوی‌بل از چه نوع آرایه‌ها و تزئینات درون متنی برخوردار هستند؟
۵. محتوای حواشی و یادداشتهای قرآن‌های خطی مجموعه لوی‌بل چیست؟
۶. نوع کاغذ و صفحه‌آرایی نسخه‌های قرآنی مجموعه لوی‌بل چگونه است؟
۷. آسیب‌دیدگی قرآن‌های خطی مجموعه لوی‌بل در چه قسمت‌هایی است؟
۸. مشخصات و ویژگی‌های برجسته جلد‌های قرآن‌های خطی مجموعه لوی‌بل چیست؟
۹. شاخص‌ترین و برجسته‌ترین مؤلفه‌های نسخه‌شناسی موجود در نسخه‌های خطی مجموعه لوی‌بل چیست؟

در زمینه نسخه‌شناسی و کتاب‌آرایی نسخه‌های خطی قرآن کریم، کتاب‌ها و مقاله‌های نسبتاً زیادی نوشته شده است که از محتوای تعدادی به تناسب در این مقاله استفاده شده است؛ اما تاکنون مقاله‌ای مربوط به قرآن‌های خطی کتابخانه ملی اتریش، تدوین و منتشر نشده است.

روش‌شناسی

این مقاله به روش پیمایشی و با رویکرد توصیفی و تحلیلی انجام شده است. در این پژوهش ۵۵ جلد نسخه خطی (شامل ۷۳ عنوان)^۱ از مجموعه اهدایی لوی‌بل به کتابخانه ملی اتریش که فرآیند ثبت، آفت‌زدایی، مرمت و نگهداری آن‌ها به اتمام رسیده به طور کلی بررسی و معرفی شده، ولی ۱۷ قرآن خطی از این مجموعه ۵۵ جلدی به صورت تفصیلی بررسی و معرفی شده است.

لازم به ذکر است مجموعه لوی‌بل بیش از ۲۰۰ نسخه خطی و اسنادی با ارزش و همچنین ۲۵۰ کتاب چاپی قدیمی از قرون وسطی تا دوران مدرن است که در سال ۲۰۱۲م. به کتابخانه ملی اتریش اهدا شده است. آثار مذهبی، ارزشمندترین بخش این مجموعه است که در میان آن‌ها، نسخه‌های خطی متعدد قرآن چشمگیر است. نگارنده با حضور در کتابخانه ملی اتریش، اطلاعات نسخه‌های خطی مورد مطالعه را گردآوری و تدوین نموده است.

در این پژوهش، منظور از «نسخه خطی اسلامی» به دست‌نویسی اطلاق می‌شود که تمامی آن با خط و الفبای زبان عربی کتابت شده باشد. بر این پایه، برای نمونه، نسخه‌ای که زبان آن فارسی، ترکی، رومی،

۱. از تعداد ۵۵ جلد نسخه خطی، تعداد ۴۶ جلد نسخه خطی تک‌متنی/ تک‌عنوانی است و تعداد ۹ جلد نسخه خطی چندمتنی/ چندعنوانی است.

بوسنیایی (حمایدو/ یا میادو)، عبری (فارسی هود)، یونانی، ملایو، آلبانیایی، آواری و ... است، اما با الفبای زبان عربی کتابت شده، از سوی کارشناسان فن کودیکولوژی (نسخه‌شناسی) در تعریف نسخه خطی اسلامی گنجانده شده است، اگرچه از سوی غیرمسلمانان نگارش یافته باشد (صادق‌زاده وایقان، ۱۳۹۷، ص. ۴۴).

یافته‌ها

یافته‌های پژوهش حاضر در ادامه ارائه می‌شود:

۱. بر اساس پژوهش «کسایی» (۱۳۸۳، ص. ۱۳۸) اتریش با ۳۷۶۲ نسخه خطی اسلامی، در بین ۲۷ کشور عضو اتحادیه اروپا بعد از کشورهای آلمان، ایرلند، ایتالیا، هلند، اسپانیا، قبرس و بلغارستان رتبه هشتم و در جهان رتبه چهل و سوم را دارد. بر اساس گزارش کتاب «گنجینه دست‌نویس‌های اسلامی در جهان»^۱ (۱۳۸۸، ج ۱، ص. ۱۰۷-۱۰۸) که در سال ۱۹۹۲م. چاپ شده، در ذیل نام اتریش، شمار کل دست‌نویس‌ها به خط عربی (اسلامی) در کتابخانه ملی این کشور، بیش از ۳۰۰۰ نسخه (حدود ۱۴۲۰ عربی، ۱ مالایایی، ۳۲۰ فارسی، ۱۲۴۰ ترکی، و ۷ نسخه اردو) گزارش شده است. این مجموعه جامع‌ترین مجموعه دست‌نویس‌های اسلامی در اتریش است که موضوع همه آن‌ها در زمینه‌های ادبی و علمی است. البته بعد از سال ۱۹۹۲م. چندین مجموعه با ارزش از جمله مجموعه «فرانتس لوی بل» به گنجینه دست‌نویس‌های کتابخانه ملی اتریش اضافه شده است. از مجموعه لوی بل تاریخ تألیف حدود ۵۰ درصد نسخه‌ها (۳۵ عنوان) مشخص است که به ترتیب تاریخی، شامل: قرن ۴ (۱ عنوان)، قرن ۵ (۲ عنوان)، قرن ۶ (۷ عنوان)، قرن ۷ (۵ عنوان)، قرن ۸ (۴ عنوان)، قرن ۹ (۷ عنوان)، قرن ۱۰ (۱ عنوان)، قرن ۱۱ (۵ عنوان)، قرن ۱۲ (۳ عنوان)، و قرن ۱۳ (۱ عنوان) است.

۲. پراکندگی موضوعی نسخه‌های خطی مجموعه لوی بل در جدول ۱ بیان شده است.

جدول ۱. پراکندگی موضوعی نسخه‌های مورد پژوهش

ردیف	موضوع		تعداد (عنوان)		تعداد (درصد)	
	کلی	تخصصی	کلی	تخصصی	کلی	تخصصی
۱	دین (اسلام)	قرآن	۲۹	۱۷	۳۹/۷	۲۳/۲۸
		ادعیه		۹		۱۲/۳۳
		احادیث		۱		۱/۳۷
		فقه		۱		۱/۳۷
		عقاید		۱		۱/۳۷
۲	دین (مسیحیت)	ادعیه و احکام	۳	۳	۴/۱۱	۴/۱۱

۳۹/۷	۱۲/۳۳	۲۹	۹	ادبیات عرب	ادبی	۳
	۲۱/۹۲		۱۶	شعر فارسی		
	۲/۷۴		۲	داستان فارسی		
	۱/۳۷		۱	حکایت فارسی		
	۱/۳۷		۱	شعر ترکی		
۱۳/۷	۹/۵۹	۱۰	۷	تاریخ ایران و اسلام	علوم انسانی	۴
	۲/۷۴		۲	جنگ		
	۱/۳۷		۱	جغرافیا		
۲/۷۴	۱/۳۷	۲	۱	علوم	علوم عملی و فنی	۵
	۱/۳۷		۱	نجوم		
۱۰۰	۱۰۰	۷۳	۷۳	جمع		

داده‌های جدول ۱ نشان می‌دهد:

- از ۷۳ عنوان نسخه خطی اسلامی مجموعه لوی‌بل، به ترتیب فراوانی، ۲۹ عنوان در موضوع دین (اسلام)، ۲۹ عنوان در موضوع ادبی، ۱۰ عنوان در موضوع علوم انسانی، سه عنوان در موضوع دین (مسیحیت) و دو عنوان در موضوع علوم عملی و فنی است.
- قرآن با ۱۷ عنوان/نسخه (۲۳/۲۸ درصد) بیشترین سهم در مجموعه لوی‌بل را به خود اختصاص داده است.

۳. اطلاعات کلی و وضعیت استنساخ قرآن‌های خطی مجموعه لوی‌بل در جدول ۲ بیان شده است.

جدول ۲. اطلاعات کلی و وضعیت استنساخ قرآن‌های خطی مورد پژوهش

کد ثبت	وضعیت کلی	سبک / مکتب کتاب آرایبی	نوع خط و کیفیت	انجامه	وضعیت استنساخ		
					محل کتابت	نام کاتب	تاریخ کتابت
Mixt. ۱۹۵۰	کامل	کشمیری	نسخ	-	حافظ محمدامین الفوزی	۱۲۲۳ ق.	
Mixt. ۱۹۵۱	کامل	عثمانی؟	نسخ خوش	-	السید یعقوب فوری	۱۲۴۲ ق.	
Mixt. ۱۹۵۹	جزء ۲۹	عثمانی؟	نسخ خوش متمایل به ثلث	-	-	احتمالاً قرن ۱۳ ق.	
Mixt. ۱۹۶۲	جزء ۹	عثمانی؟	نسخ خوش متمایل به ثلث	-	-	احتمالاً قرن ۱۳ ق.	
Mixt. ۱۹۶۴	کامل	شبهه کشمیری؟	نسخ خوش	-	-	احتمالاً قرن ۱۳ ق.	
Mixt. ۱۹۷۴	کامل	ماوراءالنهر؟	نسخ	-	خلیل الذمن	۱۲۵۱ ق.	
Mixt. ۱۹۷۸	کامل	عثمانی؟	نسخ عالی	-	رضامیر حسنی	احتمالاً قرن	

Mixt.۱۹۸۱	جزء ۱۷	عثمانی	محقق	-	-	ثلاثین	احتمالاً قرن ۱۰ق.ا.
Mixt.۱۹۸۵	کامل با ترجمه فارسی	تیموری	نسخ	-	-	سیدمحمد بن عبدالله	۱۹۰ق.ا.
Mixt.۱۹۸۷	کامل با ترجمه فارسی	کشمیری	نسخ	-	-	-	احتمالاً قرن ۱۳ق.ا.
Mixt.۱۹۹۳	جزء ۲۴	عثمانی	محقق	-	-	ثلاثین	احتمالاً قرن ۱۰ق.ا.
Mixt.۲۰۱۴	کامل	عثمانی	نسخ خوش متمایل به ثلث	بروسا	-	مصطفی بن احمد	۱۱۴۱ق.ا.
Mixt.۲۰۱۵	کامل	کشمیری	نسخ	-	-	-	احتمالاً قرن ۱۳ق.ا.
Mixt.۲۰۱۶	کامل	عثمانی	نسخ	-	-	-	احتمالاً قرن ۱۳ق.ا.
Mixt.۲۰۲۷	کامل	ماوراءالنهر؟	نسخ خوش	-	-	السید محمد النائلی	۱۲۹۳ق.ا.
Mixt.۲۰۳۱	کامل با ترجمه فارسی	کشمیری	متن: نسخ؛ ترجمه: نستعلیق	دو انجامه	قندهار	احمدعلی	۱۲۶۹ق.ا.
Mixt.۲۰۳۳	کامل	کشمیری	نسخ عالی	-	-	-	احتمالاً قرن ۱۳ق.ا.

داده‌های جدول ۲ نشان می‌دهد:

- از ۱۷ قرآن مورد مطالعه، تعداد ۱۳ نسخه کامل و ۴ نسخه فقط یک جزء از قرآن است. همچنین سه قرآن کامل، همراه با ترجمه فارسی است.
- سبک/مکتب کتاب‌آرایی ۸ نسخه عثمانی، ۶ نسخه کشمیری، ۲ نسخه ماوراءالنهری و ۱ نسخه تیموری است.
- از ۱۷ قرآن مورد مطالعه، متن ۱۵ نسخه به خط نسخ (۷ نسخه نسخ معمولی، ۶ نسخه نسخ خوش و ۲ نسخه نسخ عالی) و متن ۲ نسخه به خط محقق کتابت شده است. در نسخه ۱۹۵۹ سرسوره‌ها نستعلیق؛ در نسخه ۱۹۷۸ عبارت و واژه‌های تفکیک‌کننده جزءها و حزب‌ها و ... در حواشی تعلیق، خواص سوره‌ها در حواشی نستعلیق، اسامی سوره‌ها در کتیبه‌ها نسخ متمایل به ثلث و در نسخه ۱۹۸۵ سرسوره‌ها به تعلیق است.

- از ۱۷ قرآن مورد مطالعه، ۷ نسخه دارای انجامه، ۹ نسخه انجامه ندارد و ۱ نسخه دو انجامه دارد.
- محل کتابت سه نسخه مشخص است که دو نسخه در ترکیه/ عثمانی (بیکقوز و بروسا) و یک نسخه مربوط به افغانستان (قندهار) است، احتمالاً دو نسخه در بخارا (ماوراءالنهر) کتابت شده است.
- کاتب ۱۰ نسخه مشخص است که ملیت ۳ نفر آن‌ها بر اساس محل کتابت مشخص است ولی ۷ نسخه دیگر به طور دقیق مشخص نیست، احتمالاً به غیر از دو موردی که محل کتابت آن‌ها بخارا (ماوراءالنهر) است، کاتبان بقیه قرآن‌ها عثمانی هستند.
- تاریخ کتابت ۷ نسخه مشخص است. از ۸ نسخه‌ای که انجامه ندارد به احتمال زیاد ۲ نسخه در قرن ۱۰ق. و ۶ نسخه در قرن ۱۳ق. کتابت شده است.

۴. وضعیت آرایه‌های قرآن‌های خطی مجموعه لوی بل در جدول ۳ بیان شده است.

جدول ۳. وضعیت آرایه‌های قرآن‌های خطی مورد پژوهش

انواع آرایه‌ها														کد ثبت
رنگ‌نویسی و تکنیک اسماءالله و متن از ترجمه یا تغییر رنگ	تزیینات بین سطرها: خط‌کشی، دندانه‌موشی و ...	تزیینات انجامه یا صفحه/های پایانی	تزیینات رکاب‌ها	علامه قرأت و تجوید	نشانه‌های تکنیک حزب‌ها، جزء‌ها و آیات	تذهیب سرسوره‌ها	طرح و تزیینات در حواشی	کمند	جدول/ جداول	کتیبه‌های منتقارن/ مزدوج در صفحه نخست و ...	سرلوح کتیبه‌دار	تذهیب کامل یک یا دو صفحه نخست	شمسه در ظهیریه و ...	
•	-	-	-	-	•	•	-	-	•	•	-	•	-	Mixt.۱۹۵۰
-	-	•	•	•	•	-	•	-	•	•	-	•	-	Mixt.۱۹۵۱
-	-	-	-	•	•	-	•	-	•	-	-	-	-	Mixt.۱۹۵۹
-	-	-	-	•	•	-	-	-	-	-	•	-	-	Mixt.۱۹۶۲
-	-	-	-	•	•	-	•	•	•	-	•	•	-	Mixt.۱۹۶۴
-	-	•	-	•	•	•	•	-	•	•	-	•	-	Mixt.۱۹۷۴
-	•	-	-	•	•	•	•	-	•	-	•	-	-	Mixt.۱۹۷۸
•	-	-	-	-	•	•	•	-	-	•	-	-	•	Mixt.۱۹۸۱
•	-	•	-	-	•	-	•	-	•	•	-	•	-	Mixt.۱۹۸۵
•	•	-	-	-	•	•	•	•	•	•	-	•	-	Mixt.۱۹۸۷
•	-	-	-	-	•	•	•	-	-	•	-	-	•	Mixt.۱۹۹۳
•	-	-	-	-	•	•	•	-	-	•	-	•	•	Mixt.۲۰۱۴
•	•	•	-	•	•	-	•	•	•	•	-	•	-	Mixt.۲۰۱۵
-	-	-	-	-	•	•	•	-	-	•	-	•	-	Mixt.۲۰۱۶
•	-	•	-	•	•	•	•	-	•	•	-	•	-	Mixt.۲۰۲۷
•	•	-	-	•	•	•	-	•	•	-	-	•	•	Mixt.۲۰۳۱
•	•	-	•	•	•	•	-	•	•	•	-	•	-	Mixt.۲۰۳۳

داده‌های جدول ۳ نشان می‌دهد (برخی جزئیات گزارش شده در جدول درج نشده است):

- تعداد ۴ نسخه در ظهریه و یا در سایر صفحه‌ها شمسه دارند.
- صفحه اول و یا دو صفحه اول ۱۲ قرآن خطی به طور کامل تذهیب دارند.
- تعداد ۳ مصحف خطی دارای کتیبه سرلوح‌دار هستند.
- کتیبه‌های متقارن/ مزدوج در صفحه اول و یا صفحه‌های بعدی ۱۲ مصحف ترسیم شده است. در این کتیبه‌های متقارن/ مزدوج، اغلب در کتیبه بالایی نام سوره و در کتیبه پائینی تعداد آیه‌ها و محل نزول (مکی و مدنی) نوشته شده است.
- متن کتابت ۹ مصحف دارای جدول‌کشی دور سطرها و ۵ مصحف از آن‌ها کمنداندازی نیز شده است.
- در حواشی ۱۳ قرآن خطی طرح، تزئینات و تذهیب‌هایی وجود دارد.
- سرسوره‌های ۱۱ قرآن خطی در کتیبه‌هایی همراه با تذهیب و آرایه هستند که اطلاعاتی از قبیل نام سوره، تعداد آیه‌ها و محل نزول (مکی و مدنی) درج شده است.
- در تمامی قرآن‌های مورد مطالعه، آیه‌ها و در برخی از این آثار حزب‌ها و جزءها نیز با علائمی که اغلب با آرایه ساده همراه هستند تفکیک شده است.
- در ۱۰ قرآن علائم قرأت و تجوید با علائم، خط متفاوت و یا رنگ‌های متفاوت (اغلب سنگرف) مشخص شده‌اند.
- در دو قرآن خطی رکابه‌ها/اراده‌ها با اشکال و رنگ‌های متعدد مذهب شده‌اند.
- صفحه/صفحه‌های انتهایی ۵ مصحف شریف مذهب و آرایه‌هایی دارند.
- خط‌کشی و دندانه‌موشی جزء آرایه‌ها و تذهیب ۵ قرآن خطی مورد مطالعه است.
- در ۱۰ قرآن از رنگ‌نویسی برای تفکیک آیه‌ها (به صورت یک در میان)، سرسوره‌ها و اسماء‌الله استفاده شده است.
- در قرآن ۱۹۶۴، در انتهای هر سوره در یک سطر مشخصات آن سوره از قبیل: سجده‌دار بودن، تعداد آیه‌ها، تعداد کلمه‌ها، تعداد حروف و ... به خط نسخ و با رنگ سنگرف نوشته شده است (تصویر ۱).
- در قرآن ۱۹۸۱، واژه «سجده» در آیه‌های سجده‌دار با رنگ مشکی کتابت شده و با خطوط جلی طلایی دورگیری شده است (تصویر ۲).
- قرآن ۲۰۱۵، با ۸ صفحه مذهب و آرایه در ابتدا، مستثنی از اکثر قرآن‌های مذهب بوده، آرایه‌های متعدد و متنوعی در صفحه‌های متعدد دارد. به عنوان نمونه، بر خلاف اکثر قرآن‌های مذهب که

صفحه اول به سوره حمد و صفحه دوم به آغاز سوره بقره اختصاص دارد، در این نسخه هر دو صفحه به سوره حمد اختصاص دارد و تکرار شده است (تصویر ۳).

- در قرآن ۲۰۱۶، دو صفحه اول مذهب و مرصع، در وسط هر دو صفحه دایره‌ای وجود دارد که از زیر به هلال چسبیده و کتیبه‌ای نیز در زیر هلال دارد، داخل هلال اسم سوره و داخل کتیبه محل نزول و تعداد آیه‌ها کتابت شده است.

تصویر ۲. صفحه اول قرآن ۱۹۸۱

تصویر ۱. صفحه اول قرآن ۱۹۶۴

تصویر ۴. صفحه‌ای از قرآن ۱۹۸۵

تصویر ۳. صفحه‌ای از قرآن ۲۰۱۵

۵. محتوای حواشی و یادداشتهای قرآن‌های خطی مجموعه لوی‌بل در جدول ۴ بیان شده است.

جدول ۴. محتوای حواشی و یادداشتهای متن قرآن‌های خطی مورد پژوهش

محتوای یادداشت/ها	محتوای حواشی	کد ثبت
-	-	Mixt.۱۹۵۰
-	تجویدی، محل نزول (مکی، مدنی)، شماره/اسامی جزءها و حزب‌ها	Mixt.۱۹۵۱
-	حرف «ع» در بعضی از صفحه‌ها در سه نقطه با فاصله تساوی	Mixt.۱۹۵۹
-	-	Mixt.۱۹۶۲
-	در بعضی از صفحه‌ها علائمی دایره مانند و مشخصات بعضی از سوره‌ها	Mixt.۱۹۶۴
-	-	Mixt.۱۹۷۴
-	خواص مختصر سوره‌ها در آغاز سوره‌ها	Mixt.۱۹۷۸
در زیر شمسه ظهیره یادداشت وقف و نام واقف	-	Mixt.۱۹۸۱
نام مالک در ظهیره و یادداشت مالی در برگ آخر	علائم وقف، شماره/اسامی جزءها و حزب‌ها، تصحیح بعضی کلمات	Mixt.۱۹۸۵
پشت برگ آخر دعا در حق کاتب	شماره/اسامی جزءها	Mixt.۱۹۸۷
در زیر شمسه ظهیره یادداشت وقف و نام واقف	-	Mixt.۱۹۹۳
دعای ختم قرآن در برگ آخر	-	Mixt.۲۰۱۴
-	حرف «ص» در بعضی از صفحه‌ها	Mixt.۲۰۱۵
-	-	Mixt.۲۰۱۶
دو یادداشت تملک نسخه	-	Mixt.۲۰۲۷
-	در بعضی از صفحه‌ها تصحیح عباراتی از ترجمه	Mixt.۲۰۳۱
تاریخ تولد و وفات افرادی در برگ آخر	در بعضی از صفحه‌ها تصحیح بعضی کلمات	Mixt.۲۰۳۳

۱. احتمالاً مقصود از این حرف، تقسیم رکوعات قرآنی است. رکوعات یکی از تقسیم‌های قرآنی است. برخلاف سایر تقسیم‌بندی‌های قرآنی در رکوعات تعداد مشخص از آیات وجود ندارد، بلکه با علامت‌هایی روی برخی از قرآن‌ها می‌توان رکوعات را شناخت. عدد رکوعات طبق قول مشهور ۵۴۰ فقره است. کسانی که با معنی و تفسیر قرآن آشنا باشند بدون علامت نیز می‌توانند رکوعات را بشناسند. چه هر رکوع متشکل از چند آیه است که هم موضوع و هم معناست. به دیگر سخن این که هر رکوع در قرآن مبین قضیه‌ای خاص در هر سوره است و رکوعات بیشتر در سوره‌های بزرگ وجود دارد. چه سوره‌های کوچک اغلب در یک موضوع واحد است. احتمالاً تقسیم‌بندی رکوعات ریشه در رسم‌ها و احکام فقهی اهل سنت دارد. زیرا آنان برخلاف شیعیان خواندن بخشی از سوره را به عنوان سوره در نمازها جایز می‌دانند. بنابراین، نمازگزار یا امام جماعت یا انتخاب بخشی از سوره، جایی که یک موضوع خاص تمام می‌شود، خواندن سوره را ترک کرده و به رکوع می‌رود. بدین جهت به اواخر هر قضیه یا مسئله و موضوع و یا داستان در سوره‌های قرآن رکوع و به جمع آن رکوعات گفته‌اند. علامت رکوع که در برخی قرآن‌ها وجود دارد حرف (ع) است که روی آخرین کلمه آیه آخرین می‌گذارند و برخی گفته‌اند تعداد رکوعات هزار فقره است (معینی، ۱۳۸۱، ج ۱، ص. ۱۱۱۷).

۲. احتمالاً اشاره به «وقف مرخص» دارد. «ص»، علامتی در وقف است و آن در موقعی است که ما بعد کلام از ما قبل بی‌نیاز نیست و از حیث معنی به یکدیگر مرتبط است، ولی چون آیه طولانی است و تا محل وقف اصلی نفس یاری نمی‌کند، رخصتی برای وقف وجود دارد. پس این وقف در هنگام ضرورت استفاده می‌شود و بازگشت از اولی هم لزومی ندارد (معینی، ۱۳۸۱، الف، ج ۲، ص. ۱۳۵۶).

داده‌های جدول ۴ نشان می‌دهد:

- در حواشی ۹ قرآن خطی مطالب و اطلاعاتی درج شده است.
- در ابتدا و انتهای ۷ قرآن خطی، یادداشت‌هایی در باب وقف و نام واقف، تملک و نام مالک، دعای ختم و تاریخ تولد و وفات عزیزان مالک نسخه وجود دارد (تصویر ۵).
- در ظهریه برگ اول نسخه شماره ۱۹۸۵ چهار مهر تملک سجع شده است (تصویر ۶).

تصویر ۶. ظهریه قرآن ۱۹۸۵

تصویر ۵. ظهریه قرآن ۱۹۸۱

۶ و ۷. نوع کاغذ، صفحه‌آرایی و آسیب‌دیدگی قرآن‌های خطی مجموعه لوی بل در جدول ۵ بیان شده است.

جدول ۵. نوع کاغذ، تعداد اوراق و تعداد سطور متن قرآن‌های خطی مورد پژوهش

کد ثبت	نوع کاغذ	تعداد اوراق/برگ	تعداد سطر	افتادگی‌ها، آسیب‌دیدگی و مرمت‌ها
Mixt.۱۹۵۰	فرنگی	۲۹۵	۱۵	آسیب‌دیدگی آرایه‌ها و جداول دور سطور، آب‌افتادگی و پاک شدن برخی کلمات
Mixt.۱۹۵۱	کشمیری	۳۲۵	۱۴	خط خوردگی و پاک‌شدگی بعضی از کلمات
Mixt.۱۹۵۹	فرنگی	۱۲	۱۵	-
Mixt.۱۹۶۲	سمرقندی	۱۳	۱۲	برگ اول و آخر الحاقی، وصالی عطف از درون با پارچه
Mixt.۱۹۶۴	فرنگی	۳۴۵	۱۹	مرمت شده و در بین تمامی اوراق، یک ورق محافظتی اضافه شده
Mixt.۱۹۷۴	بخارایی	۲۴۸	۱۵	-
Mixt.۱۹۷۸	اصفهانی	۴۰۱	۱۳	آسیب‌دیدگی جلد
Mixt.۱۹۸۱	خانبالغ	۳۲	۷ و ۳	لکه‌های قهوه‌ای در تعدادی از صفحه‌ها، عدم مرمت یکدست اوراق

آسیب‌دیده				
دو برگ اول افتاده، ناقص شدن متن و ترجمه در اثر پارگی چند برگ، آسیب‌دیدگی حاشیه سوره‌های معروف، پاک شدن حواشی، لکه‌های قهوه‌ای در اثر افتادگی، مرمت غیراصولی	۲۱	۳۷۳	بخارایی	Mixt.۱۹۸۵
آسیب‌دیدگی جلد و حاشیه بعضی از اوراق در اثر استفاده مکرر	۱۵	۳۹۷	فرنگی	Mixt.۱۹۸۷
-	۷ و ۳	۳۲	خانبالغ	Mixt.۱۹۹۳
-	۱۵	۳۳۹	دولت‌آبادی	Mixt.۲۰۱۴
آسیب‌دیدگی و ریختگی جلد که بخشی مرمت شده	۱۱	۵۹۸	سیالکوتی	Mixt.۲۰۱۵
-	۱۵	۳۰۵	بخارایی	Mixt.۲۰۱۶
-	۱۵	۳۰۲	بخارایی	Mixt.۲۰۲۷
برگ آخر الحاقی و انجامه دوم نیز دست‌کاری شده است	۱۸	۵۵۵	فرنگی	Mixt.۲۰۳۱
ناقص شدن حاشیه‌ها به دلیل برش اوراق برای هماهنگی با جلد الحاقی	۱۳	۴۳۹	دولت‌آبادی	Mixt.۲۰۳۳

داده‌های جدول ۵ نشان می‌دهد:

- کاغذ قرآن‌های خطی مورد مطالعه به ترتیب فراوانی شامل: فرنگی (۵ نسخه = ۳۰ درصد)، بخارایی (۴ نسخه = ۲۴ درصد)، خانبالغ و دولت‌آبادی (۲ نسخه = ۱۲ درصد)، اصفهانی، سمرقندی، سیالکوتی و کشمیری (هر کدام ۱ نسخه = ۶ درصد) است.
- از نظر صفحه‌آرایی (بر اساس تعداد سطر)، ۱۵ سطری با ۷ نسخه (۴۱ درصد) بیشترین فراوانی را دارد.
- بیشتر آسیب‌های قرآن‌های خطی در اثر استفاده مکرر بوده و اوراق سوره‌های مشهور بیشتر از بقیه اوراق آسیب دیده است. آب افتادگی و ایجاد لکه‌های قهوه‌ای از دیگر آسیب‌های قرآن‌های خطی مورد مطالعه است.
- ۸. مشخصات و ویژگی‌های برجسته جلد‌های قرآن‌های خطی مجموعه لوی‌بل در جدول ۶ بیان شده است.

جدول ۶. مشخصات جلد‌های قرآن‌های خطی مورد پژوهش

توصیف جلد	نام قطع انتخابی	اندازه / قطع (سانتیمتر)	کد ثبت
مقوا با روکش تیماج قهوه‌ای، زنجیره ضربی در حاشیه، ترنج و سرترنج و لچکی ضربی، تزئینات طبله همانند جلد	نیم ربعی		Mixt.۱۹۵۰
مقوا با روکش تیماج قهوه‌ای، زنجیره و خطوط ضربی در حاشیه، ترنج و سرترنج ضربی با طرح‌های اسلیمی، تزئینات طبله همانند جلد	رقعی		Mixt.۱۹۵۱
تیماج یک لایه زرشکی با پارچه سبز الحاقی، اندرون جلد کاغذ ابروباد آسمانی	رقعی		Mixt.۱۹۵۹

با کاغذ سفید الحاقی			
مقوا با روکش تیماج عنابی، ترنج ضربی، حاشیه خطوط ضربی، سرطبل مزین به ترنج ضربی، اندرون جلد کاغذی	وزیری بزرگ		Mixt.۱۹۶۲
مقوا با روکش تیماج قهوه‌ای، زنجیره و خطوط ضربی در حاشیه، ترنج و سرترنج ضربی با طرح‌های اسلیمی، اندرون جلد تیماج سبز فستقی با خطوط ضربی و کتیبه‌های مستطیل شکل مزین به طرح‌های اسلیمی	وزیری بزرگ		Mixt.۱۹۶۴
مقوا با روکش تیماج قهوه‌ای، ترنج با طرح‌های مشبک هندسی و خطوط مضاعف، زنجیره در حواشی، اندرون جلد کاغذی و دارای سرطبل، تزئینات سرطبل همانند جلد	رقعی		Mixt.۱۹۷۴
مقوا با روکش تیماج مشکی، ترنج و سرترنج و لچکی ضربی سوخت، اندرون جلد تیماج با ترنج و سرترنج ضربی سوخت با طرح‌های اسلیمی	وزیری		Mixt.۱۹۷۸
مقوا با روکش تیماج قهوه‌ای، ترنج طرح‌دار و لچکی، حواشی ضربی، اندرون جلد ضربی با طرح‌های اسلیمی، تزئینات سرطبل همانند جلد	وزیری بزرگ		Mixt.۱۹۸۱
مقوا با روکش تیماج عنابی، ترنج و سرترنج و لچکی ضربی، اندرون جلد کاغذی الحاقی، تزئینات سرطبل همانند جلد	رقعی		Mixt.۱۹۸۵
مقوا با روکش تیماج قرمز، ترنج و حک نام جلد ساز، اندرون جلد پارچه‌ای قرمز، تزئینات سرطبل همانند جلد	رقعی		Mixt.۱۹۸۷
مقوا با روکش تیماج قهوه‌ای، ترنج و لچکی، حواشی با طرح‌هایی با خطوط ضربی، اندرون قهوه‌ای با طرح‌های اسلیمی، تزئینات سرطبل همانند جلد	وزیری بزرگ		Mixt.۱۹۹۳
مقوا با روکش تیماج قهوه‌ای ضربی سوخت، ترنج و سرترنج و لچکی با زنجیره و خطوط ضربی، طرح‌های اسلیمی، اندرون گالینگور، دارای غلاف با تزئینات متفاوت از جلد	نیم ربعی		Mixt.۲۰۱۴
مقوا با روکش تیماج قهوه‌ای، ترنج و سرترنج، اندرون کاغذی ابروباد با طرح اسلیمی	رقعی		Mixt.۲۰۱۵
مقوا با روکش تیماج قهوه‌ای، مشبک اروسی شرفه‌دار با زنجیره و خطوط ضربی، اندرون جلد کاغذی ابروباد، سرطبل با تزئینات ساده، غلاف با تزئینات ساده	رقعی		Mixt.۲۰۱۶
گالینگور خردلی ساده، اندرون کاغذی، سرطبل‌دار	نیم ربعی		Mixt.۲۰۲۷
مقوا با روکش تیماج عنابی، ترنج و سرترنج و لچکی با کتیبه‌های پیوسته ضربی و طرح اسلیمی، زنجیره و خطوط طلایی در حواشی، اندرون جلد تزئینات ساده.	وزیری		Mixt.۲۰۳۱
مقوا با روکش تیماج روغنی مزین به گل و بوته و زنجیره در حواشی، اندرون درختی شبیه کاج عید کریسمس، حواشی طرح‌های اسلیمی و زنجیره، تزئینات سرطبل همانند جلد	وزیری		Mixt.۲۰۳۳

داده‌های جدول ۶ نشان می‌دهد:

- قطع جلد‌های مورد مطالعه به ترتیب فراوانی شامل: رقیعی (۷ نسخه = ۴۱ درصد)، وزیری بزرگ (۴ نسخه = ۲۴ درصد)، وزیری (۳ نسخه = ۱۸ درصد) و نیم ربعی (۳ نسخه = ۱۸ درصد) است.

- جلد قرآن‌های خطی مورد مطالعه به ترتیب فراوانی شامل: مقوا با روکش تیماج (۱۵ نسخه = ۸۸ درصد)، تیماج یک لایه (۱ نسخه = ۶ درصد) و گالینگور (۱ نسخه = ۶ درصد) است. از نظر رنگ قهوه‌ای با ۹ نسخه در اولویت اول قرار دارد.
- جلد ۸ نسخه دارای سرطبل است که در ۷ نسخه تزئینات سرطبل همانند جلد و یا در امتداد تزئینات جلد است.
- ترنج (۱۲ نسخه = ۷۱ درصد)، سرترنج (۹ نسخه = ۵۳ درصد)، طرح‌های اسلیمی (۷ نسخه = ۴۱ درصد)، زنجیره در حواشی (۶ نسخه = ۳۵ درصد)، لچکی (۶ نسخه = ۳۵ درصد)، اندرون جلد کاغذی (۶ نسخه = ۳۵ درصد) به ترتیب بیشترین فراوانی آرایه‌های جلد‌های قرآن‌های خطی مورد مطالعه است.
- تزئینات اندرون جلد نسخه ۲۰۳۳ که درختی شبیه کاج عید کریسمس دارد جالب و منحصر به فرد است (تصویر ۸).

تصویر ۸. اندرون جلد قرآن ۲۰۳۳

تصویر ۷. صفحه اول قرآن ۲۰۳۱

۹. علاوه بر شاخصه‌ها و مؤلفه‌های مهم قرآن‌های خطی که در پاسخ به سؤالات قبلی بیان شده است، به طور کلی تعداد ۴۹ عنوان (۶۷ درصد) مجموعه لوی بل دارای تزئینات، مینیاتور، تصویر و آرایه‌های هنری متعددی هستند.

بحث و نتیجه‌گیری

یافته‌ها نشان داد اتریش با حدود ۴۰۰۰ نسخه در رتبه هشتم کشورهای اتحادیه اروپا از نظر فراوانی نسخه‌های خطی اسلامی قرار دارد. بنابراین شایسته است علاوه بر این که نهادهای دولتی و غیردولتی از طریق دیپلماسی فرهنگی و علمی نسبت به تهیه و فراهم‌آوری دیجیتالی نسخه‌های خطی اسلامی در سراسر جهان به ویژه اروپا اقدام نمایند، پژوهشگران نسبت به شناسایی و اطلاع‌رسانی نسخه‌های خطی اسلامی موجود در اروپا اهتمام داشته باشند. هرچند انتقال این منابع عظیمی تمدنی مربوط به اسلام و مسلمانان در کشورهای غیرمسلمان، جای تأسف دارد که مایل هروری در کتاب تاریخ نسخه‌پردازی و تصحیح انتقادی نسخه‌های خطی (۱۳۹۴، ص. ۳۳۹-۳۵۰) و صادق‌زاده و ایقان (۱۳۹۷) در مقاله «فراهم‌آوری نسخه‌های خطی در ایران: ضرورت، شیوه‌ها، مشکلات، و راهکارها» به علل و نحوه این انتقال و استعمار و غارت فرهنگی اشاره نموده‌اند؛ اما، اهتمام نهادهای علمی و فرهنگی اروپایی در فراهم‌آوری، مرمت و نگهداری استاندارد این نوع آثار، از بعد اسلام‌شناسی و شناساندن هنر اسلامی حائز اهمیت است، زیرا اکثر کشورهای اسلامی تاکنون نتوانسته‌اند آنچه را از تمدن و میراث مکتوب اسلامی دارند به خوبی حفاظت و اطلاع‌رسانی نمایند. بنابراین، به جای تأسف خوردن، باید تلاش مضاعف برای معرفی هویت و اهمیت و اطلاعات نهفته در این نوع آثار نمود. متأسفانه در ایران برنامه‌ریزی منسجم و پیوسته برای فراهم‌آوری دیجیتالی، سازماندهی، فهرست‌نویسی و اطلاع‌رسانی نسخه‌های خطی اسلامی خارج از ایران وجود ندارد و تلاش‌های اندکی هم که توسط برخی نهادها و کتابخانه‌ها از جمله: سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی، سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی، کتابخانه بزرگ آیت‌الله‌العظمی مرعشی‌نجفی، کتابخانه وزارت امور خارجه و سایر مراکز صورت می‌گیرد جزیره‌ای، ناهماهنگ و شاید تصادفی است.

داده‌های جدول ۱ نشان می‌دهد موضوع دین و ادبیات بیشترین سهم در نسخه‌های خطی اسلامی مجموعه لوی بل را دارند و در بین نسخه‌های دینی، قرآن با ۱۷ عنوان/ نسخه (۲۳/۲۸ درصد) بیشترین سهم را به خود اختصاص داده است. با توجه به این که قرآن کلام وحی الهی و کتاب مقدس مسلمانان در همه اعصار مختلف بوده است. توجه ویژه مسلمانان به قرآن مجید، علاوه بر فراوانی آن، موجب تغییر و تحول در کتابت کلام وحی نیز شده است. این تغییرات در زمینه‌های کتاب‌آرایی، خوشنویسی و هنر تذهیب و ... به وضوح قابل مشاهده است. بدین ترتیب، نسخه‌های خطی از جمله قرآن بستر مناسبی برای پیشرفت و رشد و شکوفایی هنرهای مربوط به کتاب‌آرایی شده است (غفوری‌فر و شمیلی، ۱۳۹۵، ص. ۲۴) که در ادامه تبیین شده است.

داده‌های جدول ۲ نشان می‌دهد تعدادی از قرآن‌های موجود در کتابخانه ملی اتریش که ترجمه فارسی دارند با کشور و زبان ایران ارتباط تنگاتنگی دارد. قرآن‌های مترجم به زبان فارسی منبع پژوهشی مهمی برای پژوهشکده‌ها و پژوهشگران ایرانی در زمینه بررسی ترجمه‌های قرآن است (تصویر ۴ و ۷). متن ۱۵ نسخه به خط نسخ است که با پژوهش عظیمی (۱۳۹۶، ص. ۱۶۲) که بیان کرده «خط نسخ بیشتر در کتابت متن قرآن‌های سده‌های سوم هجری به بعد، به کار رفته است» همخوانی دارد. استفاده از سایر خطوط از جمله نستعلیق در سرسوره‌ها، تعلیق در حواشی و اسامی سوره‌ها به ثلث، نشان می‌دهد کاتبان قرآن علاوه بر نسخ به سایر خطوط نیز اشراف داشتند و خط نسخ برای کتابت قرآن انتخابی بوده و از روی ناچاری نبود. البته لازم به یادآوری است که خط نسخ در طول تاریخ، از ظهور اسلام تا به امروز، عهده‌دار انتقال اطلاعات بوده و بیشترین و مهمترین نقش را در کتابت نسخه‌های خطی داشته است. کاربرد خط نسخ بیشتر در نوشتن و نگارش متون قرآن کریم است (راهپیمای، ۱۳۹۲، ص. ۱۲۷). علت انتخاب خط نسخ برای متن بیشتر قرآن‌های موجود دو مؤلفه است: الف) ساده و خوش‌خوان بودن خط نسخ برای عامه مردم و ارتباط سهل و صحیح آن‌ها با آیات کلام الله مجید، ب) سرعت بسیار مناسب برای کاتب جهت نگارش یا استنساخ قرآن کریم.

افشار (۱۳۸۱، ص. ۳۹) معتقد است: «انجامه عمده‌ترین جایی است که کاتب می‌توانسته است خود را بشناساند و سندی نسبت به احوال نسخه‌پردازی خود در روزگاران برجای بگذارد تا از آنجا آیندگان به زمان کتابت و اطلاعات دیگری نسبت به نسخه پی ببرند». پورجوادی (۱۳۸۱، ص. ۱۰۱) بر اهمیت انجامه‌ها در شناخت تاریخ فرهنگی شهرها تأکید نموده است. حدود ۵۰ درصد نسخه‌های مورد مطالعه انجامه ندارند، بنابراین اطلاعات مهمی که از انجامه‌ها استخراج می‌شود، موجود نیست. وجود دو انجامه در نسخه ۲۰۳۱ در نوع خود جالب و قابل تأمل و بررسی است. بیشتر نسخه‌های مورد مطالعه در کشورهای همسایه ایران از جمله افغانستان و ترکیه (عثمانی) و احتمالاً ماوراءالنهر (بخارا) کتابت شده است، بنابراین تشابه بیشتری از نظر نسخه‌پردازی با قرآن‌های خطی ایرانی دارند و از طرفی با توجه به این که بیشتر قرآن‌های مورد مطالعه در قرن ۱۳ ق. استنساخ شده‌اند این احتمال وجود دارد که متأثر از نسخه‌نویسی و کتاب‌آرایی در کانون دیوانی دوره حکومت فتحعلی‌شاه (۱۲۱۱-۱۲۵۰) باشد که به کشورهای همسایه نیز تسری یافته است. بنابراین، مطالعه و بررسی انجامه و وضعیت استنساخ قرآن‌های خطی کتابخانه ملی اتریش می‌تواند در تکمیل مباحث نسخه‌شناسی قرآن‌های خطی کانون دیوانی قاجار مورد استفاده قرار گیرد.

داده‌های جدول ۳ نشان می‌دهد قرآن‌های خطی مورد مطالعه دارای مؤلفه‌های متنوع و متعدد کتاب‌آرایی و هنری هستند که بخش زیادی از آن‌ها با آرایه‌های قرآن‌های مورد مطالعه در ایران همخوانی دارد ولی برخی از آرایه‌ها از جمله شمسه در ابتدای قرآن و اوراق داخلی قرآن‌ها، تزئین رکابه‌ها، درج

مشخصات سوره‌ها در انتهای هر سوره (نسخه ۱۹۶۴)، اختصاص دو صفحه اول به سوره حمد (نسخه ۲۰۱۵)، استفاده از اشکال هندسی غیرمرسوم مانند هلال (نسخه ۲۰۱۶) از نمونه‌های کم‌نظیر هستند که می‌تواند در توسعه پژوهش/مؤلفه‌های نسخه‌شناسی مورد استفاده قرار گیرد.

داده‌های جدول ۴ نشان می‌دهد در ابتدا، حواشی و انتهای قرآن‌های مورد مطالعه (۹ نسخه) اطلاعات، سجع مهرها و یادداشت‌های مهم در باب محتوای قرآن، تصحیح واژه‌ها، وقف و نام واقف، تملک و نام مالک، دعای ختم و اطلاعات شخصی خانواده مالک تحریر شده است. در ظهیریه برگ اول نسخه شماره ۱۹۸۵ چهار مهر تملک سجع شده است که به اعتقاد عظیمی (۱۳۹۶، ص. ۱۰۳) نشانه کتابت در کانون دانشمندان و ادیبان است. اطلاعات تاریخی و شناسایی مجموعه‌ها و کتابخانه‌ها و شیفتگان و مالکان نسخه‌های خطی از مزایای یادداشت‌ها و مهرها است.

داده‌های جدول ۵ نشان می‌دهد که بیشتر قرآن‌های خطی بر روی کاغذ فرنگی و بخارایی کتابت شده‌اند. لذا می‌توان نتیجه گرفت که در کشورهای شبه‌قاره، افغانستان و عثمانی نیز از سده یازدهم به بعد کاغذهای ماشینی و کارخانه‌ای که توسط اروپایی‌ها تولید می‌شد بیشترین سهم را در استنساخ قرآن داشته‌اند. استفاده از کاغذ بخارایی که کاغذی نازک، محکم با بافتی نسبتاً منسجم و یکدست است که در منطقه ماوراءالنهر (بخارا) ساخته می‌شد و بیشتر در دیوان‌های شاعران، نسخه‌های ارزشمند و نفیس مورد استفاده قرار می‌گرفت (عظیمی، ۱۳۹۶، ص. ۱۹۹-۲۰۰)؛ این احتمال را قوت می‌بخشد که برخی از قرآن‌های مورد مطالعه (نسخه‌های ۱۹۷۴ و ۲۰۲۷) در منطقه ماوراءالنهر کتابت شده باشد. از نظر سبک، قرآن‌های کتابت شده در منطقه ماوراءالنهر شبیه کشمیری هستند. بنابراین، می‌توان با ترسیم اینفوگرافی کاغذهای مورد استفاده در نسخه‌های خطی اسلامی موجود در اروپا، از این اطلاعات در مطالعه سبک‌ها و شناسایی کانون‌های استنساخ استفاده نمود. تعداد سطور قرآن‌های مورد مطالعه به استثنای دو قرآن، بر خلاف نظر فرانسوا دروش^۱ در تمام صفحات یکدست است. تعداد ۷ نسخه (۴۱ درصد) ۱۵ سطری هستند و علاوه بر این تعداد سطور ۸ نسخه دیگر (۳، ۷، ۱۱، ۱۳، ۱۹، ۲۱) نیز فرد است که با نظر فرانسوا دروش همخوانی دارد. دروش (۱۳۹۵، ص. ۲۲۲) معتقد است: «تعداد سطرها داده‌ای بسیار متغیر است. در یک نسخه خطی ممکن است در این مورد نظم وجود نداشته باشد، حتی اگر کاتب آن را مسطر زده باشد. در سنت نسخه‌نگاری اسلامی، ما شاهد این تحول هستیم که اعداد فرد بیش از اعداد زوج مورد توجه قرار می‌گیرند». همچنین بیشتر آسیب‌های قرآن‌های خطی در اثر استفاده مکرر بوده و اوراق سوره‌های مشهور بیشتر از بقیه اوراق آسیب دیده است.

آب‌آفتادگی و ایجاد لکه‌های قهوه‌ای از دیگر آسیب‌های قرآن‌های خطی مورد مطالعه است که نشان می‌دهد قرآن‌های مورد مطالعه، سال‌های متمادی استفاده شده و جنبه نمادین نداشته‌اند.

داده‌های جدول ۶ نشان می‌دهد از نظر قطع، رقیعی با ۷ نسخه (۴۱ درصد) بیشترین فراوانی را به خود اختصاص داده است. قطع رقیعی یا وزیری کوچک اندازه قطعی به طول و عرض تقریبی ۱۹ در ۱۰ سانتیمتر (مایل هروی، ۱۳۹۴، ص. ۲۵۸) تا ۱۴ در ۲۲ سانتیمتر (باقری خرم‌دشتی، ۱۳۹۵، ص. ۳۴۳) است که به دلیل امکان جابه‌جایی در جیب لباس‌های قدیمی، بیشتر مورد استفاده قرار می‌گرفت. مایل هروی (۱۳۹۴، ص. ۲۵۷) معتقد است: «اندازه قطع کتاب‌ها در نسخه‌شناسی مخطوطات از نکات قابل توجه است؛ زیرا اندازه قطع کتاب در تاریخ نسخه‌پردازی سنتی در تغییر و تحول بوده و پسندهای هنری و نیز مواضع عدیده استفاده از کتاب سبب پیدایش اندازه‌ها و قطع‌های گوناگون شده و بعضی از قطع‌ها در دوره‌ای معین به وجود آمده و برای هر یک از آن‌ها، بر اثر کاربردی که داشته، واژه و اصطلاحی وضع شده است». وفادار مرادی (۱۳۷۹، ص. ۱۰۵) نیز معتقد است: «معرفی قطع و اندازه نسخه در دست فهرست به جهات: توصیفی، اموالی و کتاب‌سازی نسخه از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است و سابقه تاریخی آن به یادداشت‌های موجود در متن ظهیره‌های نسخه‌های خطی محرر در قرون گذشته برمی‌گردد». بنابراین، اندازه قطع‌ها را می‌توان با اندازه قطع‌های توصیف شده تطبیق داد و واژه‌ها و اصطلاحات جدیدی وضع نمود. جنس جلد ۱۵ نسخه (۸۸ درصد) از قرآن‌های خطی مورد مطالعه «مقوا با روکش تیماج» است که با نظر و پژوهش وفادارمرادی (۱۳۷۹، ص. ۱۱۱) همخوانی دارد که می‌نویسد: «تیماج پوست دباغی شده است که از دیگر چرم‌ها در جلدسازی بیشتر سود برده شده، زیرا گله‌های بز در سرزمین‌های جهان اسلام به وفور یافت می‌شده است و در قدیم به «سختیان ادیم‌کار» و بعدها به «بلغار» (پوست بز بلغاری) نیز معروف بوده است». حدود ۵۰ درصد قرآن‌ها سرطبل دارند که حاکی از اهتمام نسخه‌پردازان و مالکان/سفارش‌دهندگان به حفظ و نگهداری از لبه‌های رویی اوراق مصاحف است. آرایه‌های ترنج، سرترنج، اسلیمی، زنجیره و لچکی به ترتیب بیشترین فراوانی آرایه‌های جلد‌های قرآن‌های خطی مورد مطالعه است. تزئینات اندرون جلد نسخه ۲۰۳۳ که درختی شبیه کاج عید کریسمس دارد که علاوه بر گشودن باب جدید در نسخه‌شناسی، از نظر فرهنگی و تقریب مذاهب نیز حائز اهمیت است. مهمترین شاخص و امتیاز مجموعه لوی‌بل، تزئینات و آرایه‌های هنری آن است و به همین دلیل بستر مناسبی برای هنرمندان و پژوهشگران نسخه‌های خطی در نسخه‌شناسی است.

با توجه به این که علایق خصوصی فرانتس لوی‌بل و همسرش، دکتر «ادلگارت لوی‌بل»^۱، کتاب‌های قدیمی و فرهنگ مشرق زمین بود. به همین دلیل، از سال ۱۹۵۰م. مشغول جمع‌آوری اسناد و نسخ خطی

بودند؛ بنابراین تأمل و بررسی مجموعه نسخه‌های خطی اسلامی در اروپایی، مانند مجموعه لوی‌بل از چند بعد حائز اهمیت است: (۱) کارشناسان و دست‌اندرکاران فراهم‌آوری می‌توانند با شناسایی مسیرها و شیوه‌های انتقال نسخه‌های خطی به کشورهای اروپایی، تجربیات ارزنده‌ای برای صیانت از نسخه‌های خطی موجود در مشرق زمین کسب نمایند؛ (۲) تبادل اطلاعات در زمینه مرمت، حفاظت و نگهداری نسخه‌های خطی در برخی از کشورهای اروپایی از جمله کتابخانه ملی اتریش صورت بگیرد؛ (۳) فهرست‌نگاری این مجموعه‌ها در تکامل مباحث نسخه‌شناسی، شناسایی سبک‌ها، مؤلفه‌ها و ابزارهای نسخه‌پردازی مؤثر است؛ (۴) تدوین فهرست‌های توصیفی مفصل و ساختاریافته استاندارد نسخه‌های خطی اسلامی، به ویژه نسخه‌های خطی قرآن، توسط فهرست‌نگاران خبره ایرانی و ترجمه آن‌ها به زبان‌های کشورهای دارنده این نسخه‌ها، به عنوان هویت و تمدن غنی ایرانی و اسلامی به ترویج و توسعه اسلام‌شناسی و ایران‌شناسی می‌انجامد و دیپلماسی چند بعدی فرهنگی، علمی، هنری و تمدنی را رقم می‌زند که انتظار می‌رود دست‌اندرکاران نهادهای فرهنگی و علمی مهم ایران با برنامه‌ریزی و هماهنگی به این مهم اقدام نمایند و فرصت‌های طلایی را بیش از این از دست ندهند.

سپاسگزاری

از جناب آقای دکتر محمد حسن‌زاده، استاد محترم دانشگاه تربیت مدرس که علاوه بر مدیریت سفر برای بازدید از مراکز و نهادهای علمی و فرهنگی اروپا در سال ۱۳۹۶، امکان همکاری با کتابخانه ملی اتریش را فراهم نمودند؛ از مدیران و کارکنان بخش نسخه‌های خطی و آثار کمیاب کتابخانه ملی اتریش، به ویژه جناب آقای دکتر آندراس فینگرناگل^۱ (رئیس بخش) و سرکار خانم کاترینا کاسکا^۲ (مسئول سالن) که با احترام تمام، همکاری خردمندانه و صمیمانه‌ای داشتند و همچنین در انتقال تجربیات‌شان در مقوله اطلاع‌رسانی نسخه‌های خطی و آثار کمیاب، با گشاده‌رویی استقبال نمودند، سپاسگزاری می‌کنم.

منابع

آصف‌آگاه (حسینی اشکوری)، صادق (۱۳۸۳). جنبه‌های علمی و فرهنگی چاپ نسخ خطی [گفتگو]. کتاب هفته، ۲۲۸ (پیاپی ۶۱۵)، ۱۸-۱۹.

آصف‌آگاه (حسینی اشکوری)، محمدرضا (۱۳۸۷). فهرست‌واره نسخه‌های خطی و عکسی مرکز احیاء میراث اسلامی. قم: مرکز احیاء التراث اسلامی.

اصفیایی، محمد (۱۳۸۰). نقش و کارایی کتاب، در تبیین تاریخ و فرهنگ ملل. تمبر، ش ۲ و ۳.

افشار، ایرج (۱۳۸۱). مقام انجامه در نسخه. نامه بهارستان، ۳ (۱)، ۳۹-۱۰۰.

1. Andreas Fingernagel

2. Katrina Kaska

- افشار، ایرج (۱۳۸۲ = ۲۰۳۳ م.). فهرست دست‌نویس‌های فارسی در کتابخانه ملی اتریش و آرشیو دولتی اتریش در وین. تهران: فهرستگان، وین: فرهنگستان علوم اتریش.
- باقری خرم‌دستی (۱۳۹۵). *دستنامه قواعد فهرست‌نویسی نسخه‌های خطی*. تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران.
- دروش، فرانسوا (۱۳۹۵). *دستنامه نسخه‌شناسی نسخه‌های به خط عربی*. ترجمه سیدمحمدحسین مرعشی. تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی (سمت).
- راهپیمای، غلامرضا (۱۳۹۲). *از الفبا تا هنر*. تهران: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.
- ریدل، داگمار (۱۳۹۶). قرآن در شرق و غرب: نسخه‌های خطی و چاپی. ترجمه محمدجواد احمدی‌نیا. *فصلنامه نقد کتاب قرآن و حدیث*. ۳(۱۲)، ۲۴۱-۲۷۸.
- شایسته‌فر، مهناز (۱۳۸۸). قرآن‌های خطی کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی (سده‌های اول تا ششم). *نامه پژوهش فرهنگی*، ۳(۷)، ۹۹-۱۱۴.
- شایسته‌فر، مهناز (۱۳۸۹). خط و تذهیب در نسخ خطی قرآنی قرون اول تا ششم / هفتم تا دوازدهم در کتابخانه کاخ گلستان. *کتاب ماه هنر*، ۱۵۰، ۱۶-۲۲.
- صادق‌زاده وایقان، علی (۱۳۹۷). *فراهم‌آوری نسخه‌های خطی در ایران: ضرورت، شیوه‌ها، مشکلات و راهکارها*. *مطالعات ملی کتابداری و سازماندهی اطلاعات*، ۲۹(۴)، ۱۱۹-۱۴۲.
- صادق‌زاده وایقان، علی (۱۳۹۷). واکاوی نقش اشتراکات نسخه‌های خطی اسلامی در تقویت و تحکیم روابط ایران و عراق به عنوان تمدن و میراث مکتوب مشترک دینی، فرهنگی، علمی و هنری. *کتابداری و اطلاع‌رسانی*، ۲۱(۴)، ۳۷-۶۶.
- عظیمی، حبیب‌الله (۱۳۹۶). *نسخه‌نامه: کانون‌های استنساخ، عناصر نسخه‌شناسی، رویه‌های فهرست‌نویسی، شناخت جعل و اصالت نسخه‌ها*. مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی.
- عظیمی، حبیب‌الله (۱۴۰۰). کتاب‌آرایی در نسخه‌های خطی نفیس دوره قاجار. *کتابداری و اطلاع‌رسانی*، ۲۴(۴)، ۲۰۵-۲۳۵.
- غفوری‌فر، فاطمه؛ شمیلی، فرنوش (۱۳۹۶). جستاری در ساختارشناسی طرح و نقش تذهیب‌های قرآنی عصر تیموری موجود در موزه آستان قدس رضوی. *کتابداری و اطلاع‌رسانی*، ۲۰(۳)، ۲۳-۴۹.
- غفوری‌فر، فاطمه؛ شمیلی، فرنوش (۱۳۹۷). بررسی مؤلفه‌های ساختاری و عناصر بصری نسخ قرآن‌های مذهب عصر قاجار در کتابخانه مرکزی. *کتابداری و اطلاع‌رسانی*، ۲۱(۴)، ۳-۳۶.
- غفوری‌فر، فاطمه؛ محمدزاده، مهدی؛ شمیلی، فرنوش (۱۳۹۵). پژوهشی در مصحف مذهب قرآنی عصر تیموری: بررسی تطبیقی ویژگی‌های صفحات افتتاح در نسخه‌های قرآنی منتخب از موزه‌های آستانه مقدسه قم و آستان قدس رضوی. *کتابداری و اطلاع‌رسانی*، ۱۹(۴)، ۳-۲۹.
- فدایی، غلامرضا (۱۳۸۶). *آشنایی با نسخ خطی و آثار کمیاب (فارسی و عربی)*. تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی.
- کسانی، سیدعلی (۱۳۸۳). نسخه‌های خطی اسلامی. *فصلنامه کتاب*، ۱۱۵(۱)، بهار، ۱۳۶-۱۴۴.
- مایل هروی، نجیب (۱۳۹۴). *تاریخ نسخه‌پردازی و تصحیح انتقادی نسخه‌های خطی*. تهران: سوره مهر.
- متقی، حسین (۱۳۹۳). نگاهی آماری به نسخه‌های خطی اسلامی. بازبایی شده در تاریخ ۱۳۹۶/۱۰/۱۶ از آدرس:

<https://www.khabaronline.ir/news/...>

مطلبی کاشانی، نادر (۱۳۷۹). یادداشت سردبیر. نامه بهارستان، ۱(۱)، ۱-۲.

معینی، محسن (۱۳۸۱ الف). ص. در: دانشنامه قرآن و قرآن پژوهی (ج ۲). به کوشش بهاءالدین خرمشاهی. تهران: دوستان [و] ناهید.

معینی، محسن (۱۳۸۲ ب). رکوع / رکوعات. در: دانشنامه قرآن و قرآن پژوهی (ج ۱). به کوشش بهاءالدین خرمشاهی. تهران: دوستان [و] ناهید.

وفادارمرادی، محمد (۱۳۷۹). مقدمه‌ای بر اصول و قواعد فهرست‌نگاری در کتب خطی. تهران: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.

بی نام (۱۳۷۷). یادداشت ماه. کتاب ماه: ویژه‌نامه گفتگوی تملین‌ها، اسفند.